

Heikki Annanpalo

Pohjoiskalotti eurooppalaisten tietoisuuteen — vanhat kartat kertovat

Tekstissä mainitut kartat löytyvät seuraavista kirjoista:

Ulla Ehrensward, Pohjolan kartan historia (lyhennettynä tekstissä UE),

Erkki Fredriksson, Suomi 500 vuotta Euroopan kartalla (EF),

Erik van Mingroot & Eduard van Ermen, Suomen ja Skandinavian vanhoja karttoja (EM),

Vanhoja Suomen karttoja, johdanto ja kuvatestit Isak Gordin (IG),

Vanhojen karttojen Suomi, teksti Harri Rosberg (HR).

Kartta kertoo, mitä on maapallon pinnalla — ja joskus sen allakin. Vanhoja karttoja vertailemalla voi päästä selville siitä, mitä kaupunkeja ja kyliä on missäkin vaiheessa ollut: milloin ne ovat syntyneet ja milloin jotkut ovat hävinneet pois. Syrjäseuduista kuten Pohjoiskalotista kartantekijöillä on harvoin ollut tarkkoja tietoja. Siksi kartat kertovat myös siitä, millaisena kulloisenkin ajan lukeneisto on maailmansa nähnyt.

Kaikkein vanhimmat kartat eivät perustuneet mittauksiin vaan eri paikoissa liikkuneitten kokemuksiin ja heidän kertomuksiinsa. Vasta kun 1500-luvulla opittiin luotettavasti selvittämään kunkin paikan sijainti maapallon pituus- ja leveyspiireillä, alettiin maantieteellisiä pisteitä sijoittaa kartalle todella suoritettujen mittausten perusteella. Heti karttojen ilmestyttyä niitä alettiin kopioida: kartantekijät käyttivät hyväkseen kaiken sen tiedon, mitä varhaisemmista kartoista oli saatavissa, ja korjasivat ja täydensivät niitä eri tahoilta hankkimillaan uusilla tiedoilla. Kaikki kartat piirrettiin ja kopioitiin aluksi käsin. Kun niitä 1470-luvulta lähtien kyettiin painamaan puu- tai kuparikaiveruksina, väritys tehtiin senkin jälkeen vielä pitkään käsin.

Maailemakuva laajeni ensiksi siellä, missä liikkuminen oli helpointa, siis purjehduskelpoisten vesistöjen rannoilla. Sisämaasta kertyi luotettavaa tietoa varsin hitaasti muuten kuin satunnaisten liikkujien kautta. Kuva Pohjoiskalotista kehittyi tuntuvasti vain silloin, kun syntyperältään pohjoismainen kartantekijä oli asialla.

Suomi maailmankartalle

Ensimmäisen kartan, johon Suomen tulkitaan tulleen jollakin tavalla nimetyksi, laati tanskalainen munkki CLAUDIUS CLAVUS vuonna 1427 (UE kartta 20, EF 3). Samalle kartalle on merkitty myös ”WILDLAPPELADI”, siis villien lappalaisten maa ja ”PIGMEI MARITMUM” eli kääpiöiden asuttama merentakainen seutu.

KLAUDIUS PTOLEMAIOSTA ja Claudius Clavusta täydentäen benediktiiniläismunkki NICOLAUS GERMANUS teki vuonna 1482 Preussin, Liettuan, Norjan ja Göötanmaan kartan (UE 21, EF 6, IG 1, EM 4), johon on merkitty Itämeri (Gotticu Mare) lahtineen. Varsinais-Suomeksi tulkittavassa kohdassa on merkintä Finlappelant ja paljon ylempänä lappalaisia tarkoittava Pilappelanth.

Puoli vuosisataa myöhemmin, vuonna 1532, baijerilainen JACOB ZIEGLER julkaisi Lähi-itää koskevan teoksen, joka sisältää myös Skandinavia (Schondia) nimisen luvun ja kartan (UE 26, kartat EF 10, IG 2, EM 7 ovat Zieglerin pari vuotta varhaisempi käsikirjoitus). Pohjoisen tiedot Ziegler sai Roomassa tapaamiltaan Trondheimin arkkipiispalta Erik Valkendorfilta ja Upsalan arkkipiispalta Johannes Magnukselta, joka oli Olaus Magnuksen veli. Vuosina 1529—30 piirretty käsikirjoitus ja vuonna 1532 Strasbourgissa painettu kartta poikkeavat joiltakin osin merkittävästi toisistaan. Käsikirjoituksessa on lännessä ”Pohjoisen äären meri” (Oceanus Hiperboreus) ja samalla nimellä myös koillisessa, vaikka ne eivät olekaan yhteydessä toisiinsa Grönlantiin johtavan maakannaksen vuoksi. Painetussa kartassa koillinen on saanut nimen Skyyttien meri, joka toistuu myöhemmin muissa kartoissa. Pohjanlahti (Sinus Finnonicus Sueticus) jatkuu pohjoispäässään pitkälle itään päin. Pohjanlahden pohjoispäähän on merkitty jo Kemi (Chimene). Pohjoisrannikko on Pohjoispohjanmaata (Northbotenia) ja itään pistävän lahden eteläpuoli Pohjanmaata (Ostrobothnia), jolle on merkitty Korsholman kaupunki (Corsholm). (Painetussa kartassa on pelkkä Bothnia.) Pohjanmaan yläpuolella on Lappi (Laponia), joka on maayhteydessä Grönlantiin. Pohjanlahden länsirannalla on Gävlen pohjoispuolelle merkitty vain Altan (vain käsikirjoituksessa) ja Tunan kaupungit, joita on vaikea yhdistää mihinkään myöhemmin tunnettuun paikkaan. Pohjoisen meren rannikolta on löydettävissä norjalaisten jo 1300-luvun alussa perustama Vuoreijan linnoitus (Vardhus castrum). Sen lisäksi käsikirjoitukseen mutta ei painettuun karttaan on merkitty muodoltaan huomiota herättävä Stappenin saari sekä etelämpänä Hillesøy (Hielso) Kvaløyilla, Tromssa (Trunis), Rodesholm, Senja (Saniam), Andøy (Andenes), Kvæfjord (Quedefjord), Skafen ja Værøy (Varo).

Carta Marina

Vain seitsemän vuotta Zieglerin kartan jälkeen Euroopan lukeneisto sai vankan tietopaketin pohjolasta, kun Ruotsin viimeinen katolinen arkkipiispa OLAUS MAGNUS julkaisi vuonna 1539 Venetsiassa Carta Marinan (UE 33 ja erillisliite). Sen tiedot perustuvat tekijän ruotsalaisen syntyperän lisäksi hänen omakohtaiseen matkaansa vuosina 1518—1519 ainakin Tornioon saakka. Ulla Ehrensvärd arvelee Olaus Magnuksen kopioineen myös alankomaalaisen Liévin Algoetin Pohjolan karttaa vuodelta 1530. Varsinaisen kartan lisäksi Carta Marina käsittää kirjallisia selostuksia sekä runsaan kuvituksen itse kartalla. Alkuperäistä puupiirroskarttaa paremmin tunnetaan vuonna 1572 julkaistu pienempikokoinen kuparikaiverrusversio (EF 14, IG 3). Vuonna 1555 Olaus Magnus julkaisi erikseen laajan pohjoisten kansojen historian, *Historia de Gentibus Septentrionalibus*.

Merikortiksi — Carta Marina — nimetyn kartan yläreunukseen on merkitty pohjoisnapa (Polus Articus). Toisin kuin Zieglerillä meri kiertää pohjoisessa koko Skandinavian. Lännessä sillä ei ole nimeä mutta koillisessa se on merkitty Skyyttien valtamereksi (Oceanus Scithicus). Skyytteiksi sanottiin tuohon aikaan Itä-Euroopan ja Aasian paimentolaiskansoja. Pohjanlahti (Mare Botnicu) on Merenkurkun kohdalta jäässä. Järviä ja varsinkin jokia karttaan on merkitty runsaasti mutta osin luonnonlakien vastaisesti, sillä järvistä saattaa olla monia laskujokia ja joet virrata moneen suuntaan. Kulkiessaan Pohjanlahden rannikkoa Olaus Magnus oli ylittänyt joen toisensa jälkeen ja arvatenkin saanut kuulla niiden lähtevän suuresta järvestä. Näin Luulajan-, Piitimen- ja Skelleftejokien latvoilla olevat Stora Lulevatten, Vuolvojaure, Storavan ja Storuman on kartassa merkitty yhdeksi järveksi, jolla on Pohjanlahteen viisi laskujokea. Kainuunjoki ja Tornionjoki haarautuvat todellisuudessakin yhteisestä uomastaan jo kaukana merestä. Niiden välissä on merkintä Lohivirta (Laxastrem). Tornionjoen varsinaiseksi alkulähteiksi on piirretty kaksi järveä, joista toisesta on laskujoki myös Norjanmereen ja toisesta Jäämereen. Kemijoen itäisessä haarassa on järvi, ilmeinen Kemijärvi. Kemijoen eteläpuolella on suurehko järvi ja jokia, joiden voi arvella tarkoittavan Simo-, Ii- ja Oulujokia. Pohjanlahden ja Skyyttien meren välillä on laaja Valkeajärvi (Lacus Albus), jonka koillisrannalla on Bergan kylä, itärannalla Starigur (venäjää, viittaa johonkin vanhaan) ja länsirannalla Hiutta (Hetta?). Valkeajärvi on toisinaan tulkittu Inarinjärveksi. Todennäköisemmin Olaus Magnus on vain eri lähteistä kuullut useastakin lapinkylästä jonkin järven rannalla ja sijoittanut ne yhden ja saman järven ympärille kykenemättä määrittelemään järveä sen tarkemmin.

Perämeren länsipuoli on merkitty Länsi-Lapiksi (Lappia Occidentalis) ja sen pohjoispuolelle Finmarchia, itärannikko on Kemin ja Oulun välillä Itä-Lappia (Lappia Orientalis) ja sen pohjoispuolella on Scricfinnia. Valkeanjärven ja Skyyttien valtameren välissä on Bjarmia. Länsipohja (Botnia Occidentalis) on Merenkurkun tienoilla Pohjanlahden länsipuolella, Pohjanmaa (Botnia Orientalis) puolestaan itärannalla.

Ruotsin ja Novgorodin välillä oli kartan laatimisen aikaan voimassa Pähkinäsaaren rauhan (1323) raja Siestarjoelta Pohjanlahteen Pyhäjoen tai Pattijoen suuhun, mutta tosiasiallisesti Ruotsi oli pian rauhanteon jälkeen ottanut Perämeren ympäristön kokonaan hallintaansa. Olaus Magnus on piirtänyt Svean kolmen kruunun vaakunat peräti Bjarmian pohjoispuolelle Skyyttien meren rannalle, Valkeanjärveen ja Valkeanjärven eteläpään laskujoen länsipuolelle. Näin hän vei Ruotsin valtapiirin vielä paljon kauemmaksi itään, kuin mihin suomalainen asutus oli ehtinyt levitä. Moskoviittien maa rajautuu kartan mukaan Skyyttien valtameren.

Pohjanlahden länsirannikon paikkakuntina Olaus Magnus on kirjannut Skellefteån (Skellitta), Piitimen (Pita), Luulajan (Lula) ja Kalixin (Chalis). Tornion voi tulkita olevan saarella, joka sopisi

Tornionjoen ja Liakanjoen muodostamaksi, itse joki paremmin Kemijoeksi. Kemi (Chim) on jokiin nähden liian etelässä. Ii (Ighia), Oulu (Ula), Salo (Sala) ja Kokkola (Karlabi) on myös nimetty. Sisämaassa nimistö menee paljon sekavammaksi, myös Tornionlaaksossa, jossa Olaus Magnuksen arvellaan käyneen. Kainuunjoen varressa on Kainuunkylä (Helsingaby), joka on ollut Tornionjokivarren eikä Kainuunjoen vanhimpia asutuskeskittyviä. Pelloksi tulkittu Pele on kaukana joen latvoilla ja niin idässä, että Ounasjokikin jää sen länsipuolelle. Kemijoen varteen on merkitty Skricby, Ounasjokisuuhun Olsby ja ylemmäksi Ounasjokivarteen Pyhän Andreaksen kappeli, joka tarkoittaa Särkilahden kappelia Ylitorniolla. Näin ollen Olaus Magnus tuskin on käynyt Torniota pohjoisempana. Kemin pohjoispuolella on merkitty sisämaahan Pirkkiö (Pirki).

Norjan rannikolla on nimistöä runsaasti. Vuoreijan linnoitus (Vardahus) on Perämereltä katsoen luoteeseen eikä koilliseen sijaitsevalla vuonolla. Sen lähistöllä on Stappenin saari ja etelään päin runsaasti paikannimiä, joita voi yhdistää nykyisiin mutta paikka ei välttämättä sovi samaan yhteyteen. Norjan rannikolle on merkitty myös suuri pyörre, joka syntyy joka päivä ja joka Olaus Magnuksen mukaan imaisee suuria laivoja ja sylkee ne jälleen ulos. Maailman voimakkain vuorovesivirta Saltstraumen on siis ollut jo silloisten merenkulkijoitten tuntema.

Kartalle on piirretty runsaasti erilaisia kuvia, joitten merkitystä Olaus Magnus selostaa kartan molemmille sivuille ja alapuolelle sijoittamassaan tekstissä. Vuoreijan itäpuolella on metsämiehiä (merkintä A), jotka yöllä hyökkäävät merimiesten kimppuun ja päivisin pakenevat luoliinsa. Idempänä (B) ihmiset rukoilevat epäjumaliaan sekä kuuta, tähtiä ja eläimiä; kuvassa he ovat nostaneet punaisen kankaan tankoon ja palvovat sitä. Kohdassa C on vanha mies nimeltä Voimallinen (Starkad). Hänen kahdessa kivitaulussaan kuvaillaan goottilaisilla kirjaimilla, miten täällä oli useita satoja vuosia sitten paljon väkeä ja monia sotaisia miehiä. Voimallisen alapuolella on Julmakynsiseksi (Grymklo) sanottu eläin, joka on aina vihainen. Meressä on pohjoisnavan lähellä viisi tai kuusi penikulmaa pitkä ja leveä saari (D), joka vie kompassilta voiman, koska se on täynnä voimakkaita kiviä. E osoittaa kotkaa, joka kiskoo ketuilta ja jäniksiltä turkit muniakseen niihin. Suuressa Valkeassajärvässä (F) on monenlaisia harvinaisia kaloja ja lintuja. G näyttää pakanallisia häätapoja: kun hääpari on vihitty, heidän ystävänsä tulevat lyömään piikivellä tulta heidän päänsä päällä. I:ssä on kuvattu kahden mahtavan kuninkaan välistä taistelua: Tengil, lappalaisten kuningas, ratsastaa porolla ja hänen väkensä hiihtää hankia pitkin; he voittavat hevosella ja jalkaisin liikkuvan kuninkaan, jonka nimi on Arngrim Helsinglannista. Kohdassa P rakennetaan veneitä sitomalla ne kokoon poron jänteillä, koska nauvoja ei ole.

Carta Marinan kopioita

Kun kartografien tärkein tietolähde oli aikaisemmin julkaistut kartat, myös Carta Marinan tiedot siirtyivät nopeasti uudempiin ja säilyivät pohjoisen kuvausten tärkeimpänä lähteenä peräti sata vuotta.

Venetsian valtion ensimmäinen ammattikartografi JACOPO GASTALDO julkaisi vuonna 1568 Skandinavian kartan, jossa Carta Marinan vaikutus on selvästi nähtävissä (EF 20, IG 6). Kainuunjoen varren merkintä Lazastre on suora muunnos Olaus Magnuksen Laxastremistä. Ammattikartografina Gastaldo ei toistanut kaikkia Carta Marinan virheitä. Pohjois-Ruotsin suuri järvi on jaettu useammaksi (pohjoisin Sioen Lago — Järvijärvi) ja kustakin on vain yksi laskujoki, eikä vedenjakajien ylitse virtaa enää jokia. Jokien vähentämisen vuoksi S:Andrea ja Pello (Pelle) ovat irrallaan sisämaassa. Valkeanjärven (Lago Bianco) rannalla ovat edelleen Berga, Starigur ja Hetta (Hinta) ja sen pohjoispuolella Bjarmia. Valkeanjärven länsipuolella oleva Vart lago rantakylälineen oli jo Carta Marinassa mutta pienempänä ja nimettömänä. Sen pohjoisrannalla on Lotra ja etelärannalla Varta sekä järvien välisen joen rannalla Tahast, joita tuskin kykenee yhdistämään mihinkään tunnettuun paikkakuntaan. Idässä Gastaldon kartta yltää paljon Carta Marinaa pidemmälle. Vianmereen (Golfo Gradvich) on merkitty jo vuonna 1429 perustettu Solovetskin (Sonobio) luostari ja idempänä Pinega- (Pinego) ja Dvina- (Diuidena) joet. Skyyttien meri (Mare Sithico) on siirtynyt Kaninin niemimaan taakse Tšeskajan lahdelle.

Euroopan karttakeskus oli 1500-luvulla Italiassa sikäläisen korkean kirjapainotaidon ansiosta, mutta 1570-luvulla alankomaalaiset kehittivät hyviksi kaivertajiksi ja painajiksi; maantieteen tuntemustahan heille oli kertynyt heidän kaikkialla maailmassa harjoittamansa kaupan ansiosta.

Hollantilainen ABRAHAM ORTELIUS julkaisi vuonna 1564 koko maailman kartan ja kuusi vuotta myöhemmin kirjallisin selostuksin varustetun kartaston Theatrum Orbis Terrarum (Koko Maailman Kartasto), josta otettiin kaikkiaan 42 painosta. Karttoihinsa Ortelius liitti luettelon niistä kartografeista, joitten tietoja hän oli käyttänyt. Pohjois-Euroopan kartan vuodelta 1570 (UE 54, EF 22, IG 8, EM 11) hän ilmoittaa perustuvan Olaus Magnuksen tietoihin, mutta apuna on ilmiselvästi ollut runsaasti myös muita lähteitä, muun muassa 1400-luvun karttoja varsin kritiikittömästi. Jäämeren (Mare Congelatum) nimeä oli aikaisemmin käyttänyt ainakin Nicolaus Germanus. Pygmit Ortelius herätti henkiin Claudius Clavukselta mutta joutui työntämään heidät pohjoisnavalle, jossa taivaankansi on niin lähellä maata, että suuremmat oliot eivät sinne enää mahtuneet. Ortelius on ilmeisesti viimeinen tarulentoja kartoilleen sijoittanut kartografi.

Idässä Orteliuksen kartta yltää Tšeskajanlahdelle ja tuntee Pinegajoen suussa jo S.Michelin, englantilaisten vain toistakymmentä vuotta aikaisemmin käyttöön ottaman kauppapaikan, johon

Venäjä perusti vuonna 1585 Arkangelin kaupungin. Eri lähteitten yhdistämisessä on ollut ilmeisiä vaikeuksia, sillä Vuoreija esiintyy kartalla kahdesti: toinen Carta Marinan mukaan kaukana lännessä ja toinen oikeammassa asemassaan idässä. Näiden välillä on pitkä rannikkokaista, jolla on vain Carybdis, kreikkalaisen taruston hirveän merenkurimuksen henkilöitymä, joka kolmesti päivässä särpii kitaansa meriveden ja kaiken lähetyville sattuvan ja kolmesti purkaa sen takaisin. Olaus Magnuksen kuvaileman pyörteen Ortelius siirsi siis tarunomaisemmille seuduille samalla tavalla kuin pygmitkin. Itäisemmän Vuoreijan lähellä on Kalastajasaarennoksi sopiva Mariansaari (Ins.S.Marie) ja sillä Kervana (Kegoren). Edelleen kartta tuntee Kuolajoen, Kilttusuolon (Kildma ostroua), Corpus Christin niemen, Ponoin (Poulogue), Tetrinan (Tetrene), Varsugajoen (Varziga fl.) ja Äänisjoen (Onega fl.). Norjan rannikon nimistö vastaa varsin tarkoin de Joden karttaa. Perämeren seudulle on tullut lisää Råneå (Rothair), mutta Iin (Igina) ja Salon (Sala) välistä puuttuu Oulu. Valkeajärvi laskee Varsugajoen kautta Vienanmereen. Valkeanjärven pohjoispuolella on Bjarmia ja luoteispuolella Caienska semla (semlja on venäjää, ehkä ”kainulaisten maa”). Myöhemmin tehdyllä värityksellä on osoitettu valtakuntien rajoja: Norjan ja Ruotsin raja kulkee Köliä pitkin Jäämereen Carybdiksen kohdalla ja koko Kuolan niemimaa kuuluu Ruotsille. Raja Venäjää vastaan jatkuu Vienanmeren pohjukasta Äänisjokea ja Laatokkaa pitkin Suomenlahteen, siis Carta Marinaa noudattaen paljon voimassa ollutta rajaa idempänä.

Alankomaalainen GERARDUS DE JODE julkaisi vuonna 1570 oman kartastonsa, jonka pohjoismaiden karttalehdellä (EF 21, IG 7) on Carta Marinan vaikutus selvästi nähtävissä, vaikka Suomen yleinen muoto on vielä Olaus Magnusta edeltäviltä kartografeilta ja muitakin lähteitä on käytetty. Tornio ja Kemi ovat löytäneet paikkansa Pohjanlahden perukassa, mutta Pirkkiö (Pirkij) on noussut korkealle sisämaahan ilmestyneen suuren järven rannalle. S.Andree ja Helsinginkylä (Helsinganal) ovat nousseet korkealle tuntureille ja Pello on hävinnyt kokonaan. Norrbottenin suuri järvi on saanut nimen Lacus Pisolus (Kalajärvi), mutta siitä on edelleen neljä laskujokea Pohjanlahteen. Norjan rannikko noudattaa muodoltaan Carta Marinaa mutta on saanut lisää nimistöä. Idässä kartta tuntee Solovetskin luostarin pienellä nimettömällä merenlahdella. Valkeajärvi on noussut pohjoisemmaksi ja laskee Suomenlahteen. Bjarmia on merkitty Valkeanjärven eteläpuolelle.

Etevin 1500-luvun hollantilaisista kartografeista oli GERARD MERCATOR. Hän kehitti edelleen käytössä olevan karttaprojektion, jossa kompassisuunnat voitiin piirtää kartalle suorina viivoina. Mercator aloitti karttojen piirtämisessä kriittisen aineksen seulonnan ja todellisiin mittauksiin perustuvien tietojen hankkimisen. Vuonna 1569 hän julkaisi 18 lehteä käsittävän maailmankartaston, jossa käytti ensi kerran uutta projektiotaan. Vuonna 1595 julkaistussa Ruotsin ja Norjan kartassa (EF 27, IG 10, EM 17) pohjoisen Skandinavian ja Kuolan niemimaan sekä

Vienanmeren yleismuoto on aikaisempia huomattavasti todenmukaisempi ja rannikko kaiken kaikkiaan tarkemmin esitetty. Sisämaan tiedot ovat edelleen heikot ja toistavat Carta Marinan virheitä sekä Pohjois-Ruotsin suuren järven monien laskujokien ja vedenjakajia ylittävien jokien osalta. Venäläisten tietojen pohjalta Mercator on merkinnyt itäisiä lapinkyliä: Petsamo (Petsenskie pogost), Sompio (Sonybo pogost) ja Nuortijärvi (Notoser), paikannukset ovat tosin sattuneet aivan sekaisin. Varengin länsipuolella on venäläisperäinen Caienska Semla kuten Orteliuksellakin. Varengin eteläpuolelle on merkitty murmankinlappalaiset (Mowremanskoi leporic), Kuolan niemimaan keskivaiheille Monomanskoi leporie ja itäosaan turjanlappalaiset (Terskoy leporie). Rannikolta on tunnistettavissa Petsamovuono, joka on nimetty Munkkivuonoksi (Munkewoon), ja sen pohjukassa Petsamo (Pechengam) ilman luostarimerkintää; olivathan suomalaiset käyneet hävittämässä sen kuusi vuotta aikaisemmin, ja ilmeisesti tieto oli kulkenut jo hollantilaiselle kartografille. Kalastajasaarennossa on Vaihtolahti (Vedagoba), Kervana (Kegor) ja Muotkavuono (Motkagoba) sekä idempää Litsa (Lausa). Vienanmeri on saanut kansainvälisen nimensä Valkeameri (Bella more eli Album mare). Norjan rannikolta löytyy aikaisempien lisäksi Näätamö (Naydani), Kiiperi (Kebere), Båtsfjord (Boetsevoort), Makkaur (Mackur), Omgang (Omega), Nordkapp (Nort cape), Kjelvik (Keelwyck), Knivskellodden (Knicschyf), Bognelv (Bongan) ja Sørøya (Suyroi).

Mercatorin kartalla on väreillä osoitettu valtakuntien rajat. Ne eivät kuitenkaan olleet kovin selvät, kun varsinkin rajaseudut oli useimmiten kartoitettu hyvin vajavaisesti. Yleensäkin kartografioiden mielenkiinto kohdistui pysyvämpiin maantieteellisiin tosiasioihin kuin kiisteltuihin poliittisiin valtapiireihin. Mercatorin Ruotsin ja Norjan kartasta Erkki Fredriksson on löytänyt valtakunnanrajojen suhteen neljä eri tavoin värityttyä versiota: jokainen hallitsija on siis saanut omansa ja vielä yksi on jäänyt ylikin! Väriytyksen erilaisuuteen saattoi vaikuttaa sekin, että usein kuparilaatoilla painetut kartat myytiin sellaisinaan ja ostaja vastasi väriytyksestä itse. Silloin sai tehdä sellaisia valtauksia kuin halusi.

Juuri näihin aikoihin pohjoisen valtapiireissä tapahtuikin muutoksia, jotka nopeasti kirjattiin hollantilaisen WILLIAM BARENTSIN viimeisellä tutkimusmatkallaan valmistamaan ja hänen kuolemansa jälkeen vuonna 1599 julkaistuun karttaan (UE 71, EM 21). Täyssinän rauhassa toukokuussa 1595 Ruotsi ja Venäjä olivat päässeet sopuun uudesta, jo aikaa sitten pätemättömäksi käyneen Pähkinäsaaren rauhan korvaavasta rajasta. Pohjoisessa se sovittiin kulkevaksi Iivaarasta Inarinjärveen ja edelleen Varenginvuonoon, jolloin Ruotsi sai virallisestikin palasen Jäämeren rannikkoa. Rajan merkitseminen maastoon tosin keskeytyi vuonna 1597 Hyrynsalmen Kitkajärvellä erimielisyyksien vuoksi, eikä sitä koskaan jatkettu.

Pian vallanpitäjät alkoivat käyttää karttoja aseina valtapeleissään. Tanskan kuningas Kristian IV lähetti hollantilaisen kauppiaan SIMON VON SALINGENIN tutkimaan, miten Ruotsi kantoi veroja merisaamelaisilta. Salingen oli 1560-luvulla matkustellut jatkuvasti Jäämeren rannikolla kaupanteossa ja oleskellut parina vuonna Moskovassa ja Novgorodissakin. Vuonna 1601 Salingen julkaisi kartan (IG 14, UE 68), jossa Norjan valtapiiri ulottuu koko Kuolanniemelle. Vaikka Salingen suoritti mittauksia, pituuspiirien määritykset olivat Vienanmerellä siinä määrin virheelliset, että hänen kartallaan Ruotsi on kaventunut molemmin puolin Pohjanlahtea Norjaakin laihemmaksi, ikään kuin Ruotsin kuninkaan valtapiiri olisi hyvinkin suppea, mutta Kuolan niemimaa ja Vienanmeri sitäkin laveammat. Hänen karttansa ei olekaan Carta Marinan kopio, jollaisia ilmestyi vielä tämän jälkeenkin. Salingenin kartalla Jäämeren rannikko on saanut runsaan nimistön. Petsamonvuono on Munkafiort, Litsa on saarena, uutena Uuraanvuono (Oura fiort). Vienanmeren länsipohjukka on Murmannin meri, muu Valkeaamerta (Bella more), sen etelärannalla Äänisen luostari (Onesta monaster) ja itärannalla Arkangeli jo omalla nimellään (Archangeli). Norjassa Salingen näyttää tunteneen erityisen hyvin Nordlandin vuonoseutuja, kun taas sen edessä oleva saaristo on jäänyt varsin vähille merkinnöille. Perusteetta Salingenia ei sanottu aikansa parhaaksi Pohjoiskalotin tuntijaksi, sillä Lapin tärkein järvi, Inarinjärvi, on hänen kartallaan viimein löytänyt paikkansa, saarensa ja nimensä (In Ieuner See). Inarinjärven pohjoisrannalla on Inarin kylä (In Iera), vielä ilman kirkkoa, ja Paatsjoki laskee mereen Varengin ja Kalastajasaarenon välissä. Salingen on tehnyt merkintöjä myös asukkaista: Kainuunjoen länsipuolella asuu Luulajan lappalaisia (Lulla vinnen), Kainuunjoen ja Tornionjoen välissä ”kveenilappalaisia” (Querrnen finnen), jokien yläjuoksulla kveenejä (Quener) ja Tornionjoen itäpuolella ”kainulaisia lappalaisia” (Kajenshe finnen).

Ruotsin kartografian isä Anders Bure

Pitääkseen puoliaan rajariitaisuuksissa Tanskan kanssa Ruotsin kuningas Kaarle IX ei jäänyt kauan odottelemaan vaan antoi vuonna 1603 ANDREAS BUREUKSEN tehtäväksi laatia luotettava pohjoismaiden kartta. Vuonna 1611 Bureus kaiverrutti Lapin kartan (UE 75), mutta vasta vuonna 1626 ilmestyi varsinainen pohjoismaiden kartta (UE 87), jonka kustantamiseksi kuningas lahjoitti Bureukselle tuhat kappaletta vuoden 1618 raamatun painoksesta. Vuonna 1624 Andreas Bureus aateloitiin ja sen jälkeen hän käytti nimeä Anders Bure. Vuonna 1628 hänet nimitettiin Ruotsin päämatemaatikoksi ja hänen tehtäväkseen annettiin maanmittareitten kouluttaminen. Ruotsin maanmittauslaitos katsoo sen perustamisvuodekseen.

Bureus paneutui työhönsä perusteellisesti ja oikaisi lähes kaikki siihenastisilla kartoilla esiintyneet virheet ja epä johdon mukaisuudet. Alkuperäisessä kartassa huomattiin kuitenkin pian virheitä, joita hän itsekkin korjasi muun muassa jo vuonna 1635 julkaistuun painokseen (EF 54, HR 26). Perämeren rannikon Bureus esitti oikeassa muodossaan, ja siihen laskevat joet ovat pääpiirteissään todellisuutta vastaavat muutamia etäisempiä järviä lukuun ottamatta. Myös Inarin seutu on löytänyt melko hyvin oikean muotonsa. Napapiiri on sijoittunut kartalle hieman todellista sijaintiaan etelämmäksi.

Tanskan, Ruotsin ja Venäjän valtapiirit olivat pohjoisessa epäselvät. Norjan ja Venäjän välinen rauhansopimus vuodelta 1326 takasi laajan yhteisalueen, jolla venäläiset saivat kantaa veroja nykyistä Tromssan lääniä myöten lännessä ja norjalaiset Kuolan niemimaan kärkeen asti idässä, kumpikin saamelaisilta mutta ei valtakansojen väestöltä. Myös Ruotsi oli päässyt osille verottamaan Ruijan lappalaisia. Kaarle IX:n pyrkimyksenä oli viedä Ruotsi Jäämeren ja Vienanmeren rantaan, mutta hänen kuoltuaan Ruotsi joutui Knäredin rauhassa vuonna 1613 luopumaan merilappalaisten verotuksesta. Ruijan sisäosien yhteisverotettavat lapinkylät kuuluivat hallinnollisesti ja kirkollisesti edelleenkin Ruotsiin. Ruotsin ja Venäjän välillä oli voimassa Stolbovan rauha vuodelta 1617. Sen mukainen raja oli pohjoisessa sama kuin aikaisempi Täyssinän rauhan raja eli Iivaarasta Inarijärveen ja Varenginvuonoon. Etelämpänä Ruotsi oli valloittanut Käkisalmen läänin, jonka itäraja toistui itsenäisen Suomen ensimmäisenä itärajana. Buren kartassa Norjan ja Ruotsin välinen raja kääntyy Kölin vedenjakajalta mereen jo Senjan eteläpuolella ja Vuoreijan linnoituskin näyttää kadonneen vaikka siitä on tekstissä maininta. Tornionjärven pohjoispuolella erkaneerajasta itään raja, joka kulkee Kemijoen vesistöalueen pohjoispuolitse ja Oulankajoen ja Pääjärven itäpuolta Äänisjärven itäpuolelle. Alkupäästään se on yhteisverotusalueen raja, mutta Oulankajoen ja Pääjärven väliltä lähtien se kuvaa Ruotsin ja Venäjän välistä rajaa. Bure toteutti näin Kaarle IX:n havitteleman valloituksen kartografisesti. Se toimi niin hyvin, että monet keskieurooppalaiset kartat väittivät liki sadan vuoden ajan Ruotsin hallitsevan koko Itä-Karjalaa.

Kuten Carta Marinaan myös Buren karttaan liittyy latinankielinen selostus. Se kertoo lappalaisten olevan Ruotsin, Norjan ja Venäjän hallitsijain alamaisia. Ruotsin Lappi käsittää Uumajan, Piitimen, Luulajan, Tornion ja Kemin Lapit, jotka maksavat veroa vain Ruotsin kuninkaalle. Tosiasiassa Keminlapin itäisiä kyliä verotti Ruotsin ohella vielä pitkään myös Venäjä. Norjalle Lapista kuului Buren mukaan vain valtameren rannikko, jonka asukkaat ovat merilappalaisia (sjöfinnar). Vuoreijan linnan ja Vienanmeren suun välisellä alueella lappalaiset ovat Venäjän alamaisia. Aikaisempiin karttoihin merkittyä Skrikfinniaa ei Buren mukaan ollut lainkaan olemassa.

Buren kartalla Kemi on siirtynyt oikealle kohdalleen, samoin jokisuut. Tornion edustalla on Seiskarin saari ja siitä länteen muitakin saaria. Rannikon paikkakuntina ovat länteen ilmestyneet entisten lisäksi Persön ja Ernsäsin kylät, itärannikolle Maksniemi (Maxaniemi) ja Olhava (Olvanim). Ouluun on merkitty sinne kolmisenkymmentä vuotta aikaisemmin, 1590, rakennettu linna, joka seisoi melkein Ruotsin vallan loppuun eli vuoteen 1793 saakka. Meressä Oulun luoteispuolella on Hailuoto (Carlo) ja siitä etelään vielä saarena ollut Oulunsalo (Oulonsara). Oulujärvi ja sen keskellä sijaitseva Manamansalo on ensi kertaa sijoitettu oikein.

Tornionjoen vesistöalueella Bure on nimennyt järviä, joista muutamia on mahdollista määrittää: Loxingo T. (Lohijärvi), Wate T. (Vaattojärvi), Ultes T. (Ylläsjärvi), Konges T. (Kangosjärvi), Rusta T. (Råstojaure). Könkämäjoki (Kingema flodt) laskee Kilpisjärvestä (Kilpis) Vittankijärven (Wisangi T.) ja Naimakkajärven (Nolmaki) kautta Tornionjokeen. Tornionjokivarteen ei ole merkitty kyliä — Pellokin on kadonnut maailmankartalta — mutta sen latvoilla ovat Siggevaaran (Segwaro) ja Tingevaaran (Tingwara) lapinkylät ja Kilpisjärven pohjoispuolella vielä Rounala (Rounela).

Kemijoen (Kimi flodt) ja Ounasjoen (Aunisjoki flodt) yhtymäkohtaan on ilmestynyt Rovaniemi (Rouaniemi). Ounasjoen latvoilla on Ounasjärvi (Anes T.) ja Peltojärvi (Peldojerfi) mutta asutuksena on merkitty vain lapinkylä: Kittilä Ounasjokivarressa ja Suonttavaara (Swondawara) Ounasjärven takana. Ounasjoen ja Kemijärven (Kimi tresk) välissä on kodalla merkitty Sodankylä (Sodenkyle) ja Luiron latvoilla Sompio (Somby), Kemihaaran latvoilla Keminkylä (Kemiby) ja Kuolajoen varressa Kuolajärven (Kolajerfui) lapinkylä. Myös Auttijärvi (Auxi T.) ja Pernun eteläpuolella oleva Koppelojärvi (Coppele) ovat olleet merkinnän arvoisia. Mitä kartoittaja lie kokenut Koppelojärvellä, sitä voimme vain arvailla, mutta suurta sen on täytynyt olla, koska Koppelo esiintyy sen ansiosta Euroopan kartoilla parisataa vuotta. Kemijoen alueella Bure on käyttänyt suomenkielisiä tietolähteitä toisin kuin Tornionjoella.

Kuolan niemimaalla on Petsamovuono (Petzinka fiord) saanut nimensä. Tulomajoki on merkitty Kuolajoeksi ja Nuortijärvi Kuolajärveksi; siihen laskee Hirvasjoki (Hiryoki). Sen sijaan suurta Imandran järveä maailma ei vielä tuntenut. Carta Marinan Valkeanjärven Bure on korvannut Pääjärvellä (Pajerfui träsk). Iivaaran (Iowara) ja Kajavasalmen (Cajansalmi) välissä on Maanselän lapinkylä (Maanselkeby). Kitkajärven tienoilla on kodalla merkitty lapinkylä mutta ilman nimeä.

Myös pohjoisessa Buren tietolähteenä on ollut suomalaisia päätellen esimerkiksi Utsjoen (Utzijoki) lapinkylästä ja Ivalojoesta (Avila joki). Inarijärven (Enara Tresk) länsipuolella on Paadari (Bager T.). Inarin lapinkylä (Enaraby) on Inarijärven länsipäässä. Paatsjoen (Paes reka — reka = joki venäjäksi) lisäksi kartta tuntee Näätamöjoen (Neudomarki) ja Tenon (Tena flu). Tenon

lapinkylä (Tenoby) on ylempänä Tenon latvajuoksilla ja Koutokeino (Kauta caui) vielä lännempänä. Norjan rannikko on kuvattu jo lähes täydellisesti.

Buren kartta levisi monina kopioina

Vastaavalla tavalla kuin Carta Marina myös Buren kartta muodostui pitkäksi ajaksi pohjoismaiden tuntemuksen perusteokseksi. Jo seitsemän vuotta sen valmistumisen jälkeen, vuonna 1633, hollantilainen NICOLAES PISCATOR (tunnettu myös nimellä NICOLAES VISSCHER), julkaisi Ruotsin ja Norjan kartan (IG 15), jossa olevat kuvat ja Kuolan niemimaalla oleva tekstikin ovat samat. Julkaisu tapahtui Buren luvalla, ja lähdekin on mainittu kartan otsikossa. Piscatorin kartta on niin tarkka kopio, että siitä voi tarkistaa paikannimiä, joita huonokuntoisista Buren kartoista ei kykene lukemaan. Sen verran Piscator täydensi Buren karttaa, että Kitkajärven (Kitkijerfui) lapinkylä on nimetty ensi kerran.

Suoraan Burea kopioi Pohjoismaiden osalta myös alankomaalainen JOAN BLAEU, joka julkaisi vuonna 1662 edelleen kaikkien aikojen suurimman maailmankartaston. Se käsittää 600 karttaa ja 3000 sivua tekstiä. Hän julkaisi myös ensimmäisen varsinaisen Suomen kartan vuonna 1662 (EF 55, IG 18, EM 40). Se ylittää vain Perämeren pohjukkaan, koska Kemin Lappia ei luettu Suomeen. Alankomaalaiset kopiot poikkeavat alkuperäisestä Buren kartasta rajojen suhteen ainakin kahdessa paikassa. Sen enempää Piscator kuin Blaeukaan eivät hyväksyneet Buren suorittamaa Vienankarjalan valloitusta vaan raja noudattaa Stolbovan rauhan rajaa. Toinen raja on Suomen sisäinen: Oulujoen pohjoisrannalla on merkintä: ”quondam terminus regni Helsingici” eli ”muinainen helsinglantilaisten kuningaskunnan raja”. Kysymyksessä oli Upsalan arkkhiippakunnan ja Turun hiippakunnan välinen raja, jonka arkkipiispa onnistui vuonna 1328 siirtämään Kaakamajoelta Oulujoelle ja sai näin Kemi-, Simo ja Iijokien lohikymmenykset itselleen. Vaikka raja palautui Kaakamajoelle joskus vuosien 1377 ja 1413 välillä, niin Bure halusi sen jostakin syystä lisättäväksi 250 vuotta myöhemmin Hollannissa painettuihin karttoihin.

Buren tietojen pohjalta piirsi oman karttansa myös puhetaidon ja politiikan professori JOHANNES SCHEFFERUS vuonna 1674 ilmestyneeseen kirjaansa Lapponia, joka monille kielille käännettynä levisi Eurooppaan nopeasti. Vaikka Schefferuksen arvellaan tunteneen Treskin kolmisenkymmentä vuotta aikaisemmin piirtämät lapinkartat, hän ei näytä käyttäneen niitä vaan täydentäneen karttaansa Lapissa toimineitten pappien antamilla tiedoilla. Erityisen huolellisesti näyttää toimineen Tornion kirkkoherra Johannes Torneus, sillä Tornionlaakson nimistö on täydentynyt monelta osin: Tengeliö

(Tangelo), Ylitornio (Ofer Torne), Juoksenki (Jorengi), Sieppijärvi (Sieppe T.), Köngänen (Kangis), Pajala, Täräntö (Tarendo), Ylikainuu (Ofwerkalo), Junosuvanto (Junaswando), Svappavaara (Swappauer), Jukkasjärvi (Iukas T.), Vittangi (Witzungi) ja Ounasjoen latvoilta Peltojärvikin (Pællöjerf) on päässyt kartalle kylänä. Lapinkylät Schefferus sijoitti kartalle Suonikylää (Suonekele) myöten, mutta sitä itäisemmät Kuolan siidat ovat jääneet merkinnöittä. Vaikka Schefferuksen kirja julkaistiin pian muun muassa Ranskassa, karttojen tekijät eivät näytä käyttäneen sitä hyväkseen.

Eurooppalaisen kartografian painopiste siirtyi 1600-luvun puolivälissä Alankomaista Ranskaan, jossa NICOLAS SANSONIA pidetään ranskalaisen kartografian isänä. Hän laati ensimmäiset maantieteelliset hakemistot, joitten avulla paikkojen nimet löytyvät kartalla olevalta ruudustolta. Karttojen kauniin kuvituksen sanotaan korvautuneen täsmällisemmällä maantieteellisellä informaatiolla: kartoilla pyrittiin esittämään vain sellaisia kohteita, jotka oli kyetty määrittelemään tieteellisen tarkasti. Suomen kartan Sanson esitti vuonna 1666 kuudella eri lehdellä, joista pohjoisin (IG 20) yltää Kemin seudulle. Jokien yleissuunta ja undulaattinen mutkaisuus ilmaisevat kuvauksen rehellisyyttä: sen tarkempaa tietoa niistä ei ollut käytettävissä. Sansonilla Länsipohja yltää Simojokeen saakka.

Sansonin vävy PIERRE DU VAL julkaisi vuonna 1676 Ruotsin kartan (IG 24), jonka mukaan Ruija kuului kokonaan Tanskalle ja Inarinjärven itäpuoli Moskovalle. Ikään kuin vastineeksi saamelaisten yhteisverotusalueen hallinnan menettämisestä Ruotsin raja menee Burea noudattaen aivan liian pitkälle itään. Kemin Lapin ja Suomen välinen raja on piirretty Simojokeen, kun se Blaeun 14 vuotta aikaisemmin julkaisemassa Buren kartassa (EM 45) oli vielä Iijoessa.

Saksalaissyntyisen mutta Amsterdamissa toimineen PIERRE SCHENKIN kartassa vuodelta 1690 (IG 25) Ruija, Inari mukaan luettuna, kuului Paatsjokea myöten Norjalle ja Inarinjärvi kokonaisuudessaan Venäjälle. Länsipohja (Bothnia Occidentale) yltää vanhaan Uppsalan ja Turun hiippakuntien rajaan Kaakamajokeen saakka, Tornionlaaksossa napapiirin korkeudelle, ja Lapit ovat sen takana. Vuoden 1662 Buren/Blaeun kartassa (EM 45) läntiset lapit ulottuivat vielä rannikolle. Schenkin kartassa Kemin Lappi ulottuu edelleen Perämeren rannikolle Kaakamajoen ja Simojoen välissä ja Ruotsi Äänisjärven taaksekin.

Yllättävästi Carta Marina kelpasi vuonna 1735 kaikista virheistään huolimatta vielä 200-vuotiaana alankomaalaisen JOHANNES RATELBANDIN käyttöön. Heikkolaatuiseen karttaansa (IG 28, EM 62) hän on merkinnyt saamelaisen yhteisverotusalueen, joka Norjan ja Ruotsin välillä jaettiin pian tämän jälkeen, vuonna 1751, mutta Norjan ja Venäjän välillä vasta vuonna 1826.

Salaisia karttoja

Helmikuussa 1688 Ruotsin maanmittauskonttorissa päivättiin käsin tehty kartta (HR 28), joka sisältää pohjoisesta aikaisempaa tarkempia tietoja. Karttaan on merkitty muun muassa Värriöjoen ja Hirvasjoen (Hirvijoki) latvojen läheisyys, jota on voitu käyttää hyväksi kuljettaessa veneillä itään tai länteen. (Myöhempi Sotataival on hieman pohjoisempaa Vuottujoen ja Nuortijoan latvojen välillä.) Ruotsin ja Venäjän raja kulkee Nuortijärvessä (Kolajervi) ja Nuortijoessa, joten rannikko Kuolavuonosta länteen kuului sen mukaan Ruotsille. Petsamoon on yhä merkitty jo sata vuotta aikaisemmin hävitetty luostari, joka rakennettiin uudelleen vasta sata vuotta myöhemmin. Kaikkia karttoja, kuten tätäkään, ei kuitenkaan painettu, jotta niiden tiedot eivät olisi kulkeutuneet mahdollisen vihollisen käyttöön. Vuonna 1706 tästä kartasta tehtiin paranneltu versio tuolloisen tavan mukaan kolmena kappaleena: yksi kuninkaalle, yksi kuninkaalliseen kirjastoon ja yksi maanmittauslaitokselle. Yksi näistä kartoista kuitenkin varastettiin pian valmistumisen jälkeen — ja muutaman vuoden päästä Keski-Euroopassa julkaistiin sen perusteella paranneltuja Ruotsin karttoja.

Varastettu kartta näyttää kulkeutuneen hollantilaisen Frederik de Witin haltuun. Hän julkaisi sen perusteella korjatut ja täydennetyt Suomen (IG 29) ja koko Ruotsin kartat (HR 29) ennen kuolemaansa vuonna 1706. Sen jälkeen ranskalainen mutta Amsterdamissa toiminut Pieter Mortier osti hänen kirjapainonsa ja laattansa ja julkaisi ainakin Ruotsin kartasta uuden painoksen (EM 55) ennen omaa kuolemaansa vuonna 1711. Suomen kartassa Perämeren rannikon saaria ja niemiä on täydennetty runsaasti Kemin ja Oulun välillä: Roskar (Karsikko?), Maksniemi, Kummelskar (?), Zwisaniemen satama (Simojoen suussa), Coyvanim (Kuivaniemi), Haskar (Häskeri), Rautella (?), Io (Ii), Pitkakari, Laitakari, Kieming (Haukipudas). Ruotsin kartalla raja Norjaa vastaan katkaisee Muonionjokilaakson Palojoen suussa ja jättää Rounalan Ruotsille mutta Suonttavaaran lapinkylän Suonttajärven rannalla Norjalle. Mortierin versiossa Tornionjokivarteen on ilmestynyt Köngäsen ruukki, Pello, Serkwara (Särkivaara eli Matarenki) ja Över Torno, joka tarkoittaa vuonna 1617 rakennettua Hietalahden kappelia.

Paljon huonommin kuin vuoden 1688 kartalle kävi Olof Treskin jo nelisenkymmentä vuotta aikaisemmin laatimille Kemin ja Tornion Lappien kartoille: ne piilotettiin sotakollegion arkistoihin niin tarkoin, ettei kukaan onnistunut niitä varastamaan. Sitäkin arvokkaampina historiatutkijat ottivat ne vastaan, kun ne viimein 1900-luvun alussa löytyivät. Olof Tresk oli 1630-luvun alussa Buren oppilaana ja sai sotakollegiolta tehtäväksi Kemin ja Tornion Lappien kartoittamisen ja Ruotsin rajojen käymisen Norjaa ja Venäjää vastaan. Kemin Lapin kartta, jonka Tresk teki vuonna 1642, on ainakin suurimmaksi osaksi hänen apulaistensa luonnosteleva. Siitä huolimatta se on niin hyvä ja yksityiskohtainen, että vastaavaa saatiin odottaa parisataa vuotta. Kartta ylittää Perämeren rannikolle saakka. Kemijoen alajuoksulle on merkitty Kemin kirkko ja Taivalkosken, Tervolan,

Koivun, Jaatilan, Muurolan ja Rompasaaren kylät. Rovaniemellä on jo Korkalon kappeli ja sen pohjoispuolella Rovaniemen, Nivankylän, Tapionkylän ja Patokosken kylät. Sinettjärven (SimisJärf) länsipuolella on Songan kylä ja sen pohjoispuolella Sonkajärvi (Jouta T.), Mäntyjärvi (Mendo T.) ja Liekkolampi (Leko T.). Palojärvi (Pallo Träsck) laskee Palojokena Tornionjokeen. Yläkemijoella on Jyrhämä (Jure Hemi Kylas), Viiri (Kasa Koscki Kylas) ja Pirttikoski (Pirtes Kosckki Kylas). Auttijärven (Auxi T.) takana on Koppelojärvi (Kopele T.) ja Poksamajärvi (Påxingo T.). Posiojärvi (Påsse T.) laskee Kitkaan (Kidka T.) ja edelleen Kitkajokeen (Kidka Jock). Kemijärven alapuolella on Juujärven kylä (Jo Träsck) ja idästä Kemijärveen laskee Käsmänjoki (Kiäsmä Jock).

Toimeksiantonsa mukaan Tresk merkitsi kartalle myös Ruotsin ja Norjan rajatunturit. Kemin Lapissa raja kulki hänen mukaansa Inarin eteläpuolitse siitä syystä, että Tanskalla oli oikeus verottaa vielä Inarin lappalaisia. Sen sijaan Saariselän eteläpuolisia sompiolaisia verotti Ruotsin lisäksi vain Venäjä. Inarilaisilla Tresk arvioi olevan oikein hyvät kalavedet, hyvät peuramaat ja kohtuulliset majavajoet ja sen olevan Ruotsin lapinmaitten suurin ja paras kylä. Vahvistaakseen asemaansa Ruotsi suunnitteli kirkkojen rakentamista. Treskin tuli siksi laatia ehdotus Inarin ja Kemijärven kirkkojen paikoiksi. Inarin kylän hän ehdotti siirrettäväksi polttopuun ja poronjäkälän ehtymisen vuoksi Pielpajärveltä Juutuajoen suun eteläpuolelle. Kirkko rakennettiin vuonna 1646 kuitenkin Pielpajärvelle ja uusi kirkko vasta 250 vuotta myöhemmin Treskin esittämälle paikalle. Kemijärvellä Tresk ehdotti kirkon paikaksi järven pohjoispäätä, mihin se pian rakennettiinkin.

Tornion Lapissa Tresk oleskeli jonkin verran enemmän, ja sen kartta vuodelta 1643 onkin paljon yksityiskohtaisempi kuin monet paljon myöhemminkään julkaistut kartat. Viimeistellessään keväällä 1643 Tukholmassa karttojaan Tresk ajautui riitoihin kamarikolleegion maanmittauksen tarkastajan kanssa. Se saattoi olla yhtenä syynä siihen, että Treskin kartat päätyivät sotakolleegion arkistoihin, mikä viivästytti pohjoisen tietämyksen leviämistä ainakin sadalla vuodella.

Tornionlaakso kartoittajien mielenkiinnon kohteena

Ruotsalainen sotilas, linnoittaja ja arkkitehti ERIK DAHLBERG alkoi 1660-luvulla koota laajaa Ruotsin menneisyyden ja nykyisyyden kuvausta Suecia Antiqua et Hodierna, joka ilmestyi vasta vuonna 1696. Sen sisältämä ”Uusi ja tarkka arktisen maanpiirin” kartta (EF 65, IG 27) on koristeltu maakuntien vaakunoilla. Norja yltää Kemijoen yläjuoksulle saakka ja myös itäraja on piirretty varsin suurpiirteisesti. Kun myös Perämeren muoto vastaa heikosti todellisuutta, ainakaan pohjoisessa sen kartografisia ansioita ei voi ylistää. Tornionlaaksoon on merkitty Särkivaara (Sarcavara) ja 1600-luvun puolivälissä perustettu Köngäsen ruukki (Kengis brok).

Alankomaalainen PIERRE VAN DER AA on saanut vuonna 1714 julkaisemaansa karttaan (IG 33) joko omin kokemuksiin tai jonkun matkalaisen kertomana lisätietoja Tornionlaaksosta, koska Särkivaaran ja Köngäsen väliin on ilmestynyt Pello hotellerie, ranskalaisten astemittaaajien parikymmentä vuotta myöhemmin koko Euroopassa kuuluisaksi tekemä Kortenien kievari. Matka näyttää kuitenkin tapahtuneen vain joen alajuoksulla, koska Kautokeino (Kantekiemo) on karkean virheellisesti sijoittunut Tornionjoen varteen ja Keminkylä (Kimiby) siirtynyt Kemijoen latvoilta Kemijärven eteläpuolelle ja Sompio peräti Rovaniemen tasalle. Pohjois-Pohjanmaa on saanut Kainuun (Caianie) nimen.

Hollantilainen HENRI A. MOLL julkaisi vuonna 1727 Buren aineistoon pohjautuvan Skandinavian kartan (IG 32, EM 61), johon hän on lisännyt melkoisesti selitystekstejä itse karttaan. Niiden mukaan Ruotsin kuningas Kaarle XI teki Torniossa leveyspiirimäärityksen vuonna 1694 ja Köngäsen rauta- ja kupariruukki sijaitsee pohjoisempänä kuin vuonna 1695 oli selvitetty. Kemijoen latvoilla on puolestaan erämaata, joka on täynnä järviä ja soita. Samat merkinnät sisältyvät samoihin aikoihin julkaistuun englantilaiseen matkaopaskarttaan (EF 64).

Ruotsalaisten karttojen aikaan

Kun vuonna 1703 varastettu kappale Ruotsin kartasta oli tehnyt sen tunnetuiksi Keski-Euroopassa, maanmittauslaitos saattoi itsekin julkaista vuonna 1747 paremman Ruotsin kartan (EF 76, HR 60). Valtakunnan pohjoisin osa on siinä puolta pienemmässä mittakaavassa kartan alakulmassa. Kartan entistä parempaan laatuun oli vaikuttamassa torniolainen kauppias Anders Hellant, joka oli toiminut ranskalaisen astemittausretkikunnan oppaana Tornionlaaksossa vuosina 1736—37. Vuonna 1743 hän yhdessä Upsalan yliopiston professorin Anders Celsiuksen kanssa määrittäi Tornion pituuspiirin, joka oli oleellisesti idempi kuin aikaisemmin oli luultu. Kaksi vuotta aikaisemmin hän oli piirtänyt myös Tornion ja Kemin Lappien kartan. Kun Tornio pantiin vuoden 1747 kartalla paikalleen, siirtyi myös Perämeri ja koko Suomi sai entistä oikeamman muodon.

Raja Norjaa vastaan kulkee varsin suurpiirteisesti siten, että Kautokeino ja Tenojoen vesistöalue kokonaisuudessaan jäävät Ruotsin puolelle. Tornionlaaksossa ranskalaisen astemittausretkikunnan tutuiksi tekemiä paikkoja ovat Nivavaara, Kaakamavaara, Horrilankero (Heralakero), Pello, Niemivaara, Pullinki ja Kittisvaara sekä pohjoisempänä uusina paikkoina Kihlanki ja Enontekiö (myöhempi Markkina). Nimettyinä ovat edelleen vanhat lapinkylät. Kemijokivarteen on merkitty Tervola, Muurola, Rautiosaari (Bombasari), Rovaniemi, Säpsä (pienessä kartassa), Viiri (Viripä), Pirttikoski (Pertikoski) ja Autti (Coppello), Ounasjokivarressa Marrasjärvi, Patokoski (Patu), Iassari (?), Unarijärvi (Malonjärvi) ja Iunisen (?). Kemijärveen virtaa vesiä Suolijärvestä (Suolojerfvi) ja

Posio on ilmestynyt Kitkajärven rannalle. Kemijoesta on helppo huomata, että kartta on Tornion sijainnin korjauksesta huolimatta oleellisesti huonompi, kuin mihin Treskin sata vuotta aikaisemmin kokoamat tiedot olisivat antaneet mahdollisuuden.

Euroopassa oli pyhiinvaeltajia ja kauppiaita varten tehty tiekarttoja jo aivan 1500-luvun alussa. Ruotsissa annettiin vuonna 1643 maanmittaajille ohje merkitä karttoihin maantiet. Ensimmäisen varsinaisen tiekartan, johon myös kievarit oli merkitty, valmisti maanmittaustoimen päällikkö Jacob Nordencreutz vuonna 1742 käsin piirrettynä (UE 134). Painetun tiekartan julkaisi Ruotsin kuninkaallinen tiedeakatemia vuonna 1757 (EF 78). Kievaripaikoiksi siihen on Tornion jälkeen merkitty Laivaniemi (Lefvamen), Rautiola (Ratiola), Maksniemi, Simo, Kuivaniemi (Kiufvaniemi), Olhava (Alafva), Ii, Haukipudas ja Oulu. Kemin kievarina toimi Rautiola Kemijoen etelärannalla.

Vuonna 1747 Suomeen nimitettiin kymmenen maanmittaajaa tekemään kartoitustöitä ja vuosikymmentä myöhemmin heidän määränsä lisättiin viiteenkymmeneen. Kun ERIC WETTERSTEDT nimitettiin Suomen maanmittaustoimen johtajaksi vuonna 1771, hän saattoi jo neljä vuotta myöhemmin ojentaa Suomessa vierailleelle kuningas Kustaa III:lle Suomen kartaston, tosin vielä ilmeisen keskeneräisenä (HR 61). Suomi ylty Lapin rajalle eli Rovaniemen pohjoisrajalle asti, mutta mitään merkintöjä Rovaniemen kirkonkylän pohjois- tai itäpuolella ei ole. Kuusamon Lappi, jota ei luettu Suomeen, ulottui vielä pitkälle etelään.

Ruotsin maanmittauslaitoksen karttaa vuodelta 1747 kopioitiin Euroopassa ahkerasti, muun muassa saksalainen kartografi FRANZ LUDWIG GÜSEFELD vuonna 1793 (EF 83) ja ranskalainen LOUIS STANISLAS DELAROCHE seuraavana vuonna Lontoossa (HR 62, EM 71). Muitakin lähteitä on kuitenkin ollut käytössä. Sen paljastaa osin nimistö mutta ennen kaikkea Norjan vastainen raja, joka noudattaa varsin tarkoin nykyiseksi Suomen ja Norjan rajaksi muodostunutta linjausta. Ruotsin ja Venäjän raja noudattaa niissä Iivaaraan saakka Turun rauhassa 1743 sovittua rajaa, mutta on siitä pohjoiseen paljon suurpiirteisempi; eihän rajaa maastoon koskaan käytykään. Perämeren ympärillä lantalaisasutus on työntänyt Lapin rannikolta paljon kauemmaksi kuin aikaisemmin. Lapinraja noudattelee Ruotsissa edelleenkin voimassa olevaa, joka leikkaa Muonionjoen Kätöksuvannossa, mutta Keminlapissa Ounasjoen paljon etelämpänä Molkokönkäällä. Ounasjoen latvat kuuluivat Tornion Lappiin mutta eivät Inari ja Utsjoki, joista Tornion ja Kemin kirkkoherrat ajoittain riitelivät. Suonttavaaran lapinkylä on kadonnut, sijaan ovat tulleet Enontekiö nykyisessä Markkinassa sekä Hetta. Simojärvi, jota vuoden 1747 kartassa ei nimetty, on muuttunut kummassakin Pudasjärveksi.

Kummallekin kartalle on ilmestynyt Kemijoen vesistöalueelle lisää jokien nimiä. Ounasjoki saa vesiä Loukisesta (Langos Jocki) ja Kapsajoesta (Kapse Jocki) sekä Molkojärvestä (Malen Jerfvi). Sodankylä sijaitsee Jeesiöjärvestä (Isse Träsk) lähtevän Jeesiöjoen (Ierse Jocki) varrella

nimeämättömän Vaalajärven länsipuolella. Tankajoki (Tanga Jocki) yhtyy Kitiseen (Kitena Jocki) ja se Pelkosenniemiellä (Plariropa) Luiroon (Ruta Jocki), jonka varrella ylempänä on Mariosari (?) ja Sompiojärvi (Somby Jerfvi). DELAROCHETTEN kartalle on lisäksi merkitty ranskalaisen astemittausretkikunnan vuosina 1736—37 mittaaman maapallon asteen sijainti ja Pellosta jonkinlainen tie tai kulkuväylä ”muinaiselle muistomerkille” Pallaksella.

Todenmukaisiin karttoihin

Vapaaherra SAMUEL GUSTAF HERMELIN julkaisi Kuninkaallisen Vuorikollegion johtajana 30-osaisen Ruotsin kartaston vuosina 1796—1812. Nykyinen Pohjois-Suomi on kolmella lehdellä: Länsipohjaa ja Ruotsin Lappeja, Kemin Lappia sekä Oulun lääniä koskevilla kartoilla. Sarjan aloittaneella Anton Swabin ja Clas Wallmanin laatimalla Länsipohjan ja Ruotsin Lappien kartalla (HR 59) Utsjoki on luettu Tornion Lappiin. Tällä kartalla Inari, Sodankylä ja Kittilä on esitetty vanhentunein tiedoin, mutta niidenkin osalta tilanne täsmentyi Georg Wahlenbergin laatimalla ja vuonna 1804 painetulla Kemin Lapin kartalla. Uudelleen kartoitettu Utsjokikin kuuluu siinä Keminlappiin.

Suomea koskevat kartat julkaistiin vuonna 1799. Ne laati Ilmajoella syntynyt ja Henrik Gabriel Porthanin opissa ollut nuorukainen Carl Petter Hällström. Suomen kartaston oli Hällströmiltä alun perin tilannutkin juuri Porthan, mutta kun Hermelin ryhtyi laajaan karttahankkeeseensa, hän palkkasi Hällströmin töihinsä. Myöhemmin Hällström sai vastuulleen muutkin vielä laadittavat osat Ruotsin kartastosta. Kun Hällströmin käytössä oli jo geodeettisten paikanmäärittysten runko, jota hän täydensi vielä omin mittauksin, kartat tulivat vastaamaan todellisuutta jo erittäin hyvin joitakin sisämaan seutuja lukuun ottamatta. Kemijoen alueen vesistöt on esitetty varsin tarkasti Ounasjoen ja Raudanjoen osalta mutta jo Kemijärven takaa heikommin. Esimerkiksi Tenniöjoki yhtyy Kemijokeen Tapionniemen kohdalla. Itäisistä seuduista Hällströmillä ei ollut käytettävissään pitäjänkarttoja tai muitakaan paikallisia tietoja, joten myös Posion ja Kuusamon seudut ovat melko virheelliset. Suomessa Hällströmin kartaston korvasi vasta Suomen maanmittauslaitoksen vuonna 1873 julkaisema yleiskartta 1:400 000.

Tuskin Hermelin oli saanut Suomea koskevat karttansa painetuiksi, kun Ruotsi hävisi onnettoman sotansa Venäjää vastaan ja menetti Suomen. Englantilaiset kaivertajat ja painajat SAMUEL JOHN NEELE ja JOSIAH NEELE julkaisivat Suomen autonomian alkuvuosina 1814 Lontoossa Venäjän kartan (EF 89), jossa Suomen länsiraja on jo Tornion-Muonionjoessa. Lapin raja on oikaistu vetämällä se Tornionlaaksossa alemmaksi ja nostamalla idässä todellista ylemmäksi.

Suomen oman maanmittauslaitoksen vuonna 1873 julkaisema kartta antaa jo erittäin oikean kuvan pohjoisesta. Saman tsaarin alaisten kahden maan, Venäjän ja Suomen, raja vahvistettiin vuonna 1833. Siksi sekin sai paljon täsmällisemmän muodon kuin 1700-luvun lopun kartoissa.

Näin pohjoinen on vähitellen kulkeutunut Euroopan lukeneiston tietoisuuteen, ensiksi tärkeimmät ilmiöt kuten lappalaiset ja kääpiöt, ja tärkeimmät paikkakunnat kuten Kemi, Tornio ja Pello, myöhemmin paikkakuntia yhä sattumanvaraisemmin kuten Koppelojärvi. Collinin Euroopan tiekartaston tekijä tuskin kävi 1980-luvulla tarkastamassa legendaarista Miljoonakämpää. Meidän ei siis tarvitse ihmetellä, mikä häntä puhutteli kohta lahoamispiisteessä olevassa lautarakennelmassa penikulmaisen hakkuuaukean keskellä. Sen sijaan merkintä todistaa eurooppalaisten kartantekijöiden keskeisintä aineistoa olleen edelleen muiden laatimat kartat, joilta tietoja siirrettiin enemmän tai vähemmän sattumanvaraisesti sinne, mihin niitä tekeillä olevilla kartoilla helposti mahtui.

Lähteet:

- Bure, Anders. Pohjoismaiden kuvaus. Suomennos, johdanto, selitykset Tuomo Pekkanen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 1985.
- Ehrensverd, Ulla. Pohjolan kartan historia — myyteistä todellisuuteen. John Nurmisen säätiö. Helsinki 2006.
- Fredriksson, Erkki. Suomi 500 vuotta Euroopan kartalla. Gummerus. Jyväskylä 2005.
- Koivunen, Pentti. Esihistoria. Keminmaan historia. Keminmaan kunta ja Keminmaan seurakunta 1997.
- Linkola, Anni & Linkola, Martti. Kolttasaamelaiset — vähemmistön vähemmistö. Siidastallan — Siidoista kyliin. Inarin saamelaismuseon julkaisuja n:3. Pohjoinen. 2000.
- Mingroot, Erik van & Ermen, Eduard van. Suomen ja Skandinavian vanhoja karttoja. Kustannusosakeyhtiö Tammi. 1988.
- Olaus Magnus Gothus. Beskrivning till Carta Marina. Generalstabens Litografiska Anstalt – Kartförlaget. Stockholm 1965.
- Otavan Iso Tietosanakirja. Otava. Helsinki 1960—1965.
- Schefferus, Johannes. Lapponia. Latinan kielestä suomentanut Tuomo Itkonen. Arvi A. Karisto Osakeyhtiö. Hämeenlinna 1963.
- Suomen karttakirja 1799. Toimittaneet Jan Strang ja Erkki-Sakari Harju. Genimap 2005.
- Tresk, Olof. Kemi & Torne Lappmarker 1642-1643. Stockholm 1928.
- Wahlberg, Erik. Bondeskalden Antti Keksi. Torbedalica Nr 45. Luleå 1988.
- Vahtola, Jouko. Lapin historiaa keskiajalta 1600-luvun alkupuolelle. Lappi Saamelaisten ja suomalaisten maa. Arvi A. Karisto Oy. 1985.
- Vanhoja Suomen karttoja. Johdanto ja kuvatestit Isak Gordin. Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapaino Oy. Helsinki 1967.
- Vanhojen karttojen Suomi. Teksti Harri Rosberg. Gummerus. Jyväskylä 1984.